

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної педагогіки
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НА ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу,
КорО1-М20z
спеціальності
016 Спеціальна освіта
Василенко Ольга Володимирівна

Керівник:
Дідик Н.М., кандидат
психологічних наук, доцент
кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент:
Бугера Ю.Ю., кандидат
педагогічних наук, доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕМОЦІЙНА СФЕРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	7
1.1. Особливості емоційної сфери дітей з порушеннями розумового розвитку.....	7
1.2. Соціальна поведінка учнів з інтелектуальними порушеннями.....	16
1.3. Особливості взаємозв'язку емоційного розвитку та соціальної поведінки учнів з порушеннями інтелекту.....	33
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	42
2.1. Діагностика соціальної поведінки учнів з порушеннями інтелектуального розвитку.....	42
2.2. Вивчення рівня сформованості соціальних емоцій та їх взаємозв'язок з соціальною поведінкою в учнів з порушеннями розумового розвитку.....	49
2.3. Програма розвитку соціальної поведінки та емоцій учнів з інтелектуальними порушеннями.....	66
Висновки до розділу 2.....	87
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки суттєвого значення набуває проблема поведінкової культури, емоційного розвитку та інтелекту. Оволодіння особистістю загальнолюдськими цінностями, способами оптимальної комунікації з іншими неможливе тільки на рівні усвідомлення, оскільки цей процес передбачає також і емоційні переживання різного спектру. З огляду на це, на сучасному етапі розвитку педагогічної науки суттєвого значення набуває проблема емоційної культури, емоційного розвитку та інтелекту. Актуальність розробки й вирішення даної проблеми визначається також і тим, що вивчення та аналіз освітянської практики засвідчує наявність суперечностей між інтелектуальним та емоційним розвитком особистості, рівнем знань та емоційним сприйняттям дітей. Емоційні процеси займають одне з важливіших місць у формуванні особистості дитини, а емоційний розвиток є складовою частиною емоційного інтелекту особистості. Вдосконалення емоційно-вольової сфери учнів відіграє значну роль у засвоєнні знань, умінь та навичок, у встановленні контактів з оточенням і в соціальній адаптації дітей у закладі освіти і поза ним.

Розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями суттєво відрізняється від формування психіки дітей з типовим розвитком. Порушення емоційно-вольової сфери в дітей з порушеннями інтелекту швидше виникає як вторинне відхилення, яке формується на основі значного ураження пізнавальної та інтелектуальної сфери.

Порушення емоційної сфери негативно позначається на всій діяльності дитини з порушеннями розумового розвитку: на працездатності; створює проблеми у навчанні; призводить до порушень соціальної поведінки тощо. Все це свідчить про необхідність пошуку шляхів діагностики та корекції емоційних та поведінкових розладів у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Проблема розвитку емоційної сфери дітей з інтелектуальними порушеннями та її вплив на формування соціальної поведінки є на даний час

недостатньо вивченою. Удосконалення системи виховання дітей з порушеннями розумового розвитку, діагностика їх психічного розвитку вимагає більш глибокого вивчення емоційно-вольової сфери та особливостей її впливу на соціальну поведінку дітей. Від того, яким буде побудований процес виховання, на які функції воно буде опиратись залежить не лише якість навчання, а й формування особистості дитини з інтелектуальними порушеннями в цілому.

В учнів з порушеннями інтелекту без спеціального психолого-педагогічного впливу не формується необхідний рівень соціальної зрілості, що є одним з найважливіших аспектів соціально-психологічної адаптації: у них відсутня потреба в спілкуванні з однолітками й уміння підкоряти свою поведінку соціокультурним нормативам, а також здатність виконувати роль учня в ситуації шкільного навчання.

Значний внесок у вивчення емоційного розвитку дітей з порушеннями інтелекту внесли дослідження Л.С. Белкіна, В.В. Воронкової, О.М. Граборова, О.П. Зозулі, В. Є. Коваленко, В.Г. Петрової, С. Л. Рубінштейна, В.М. Синьова, Н.М. Стадненко, Д.С. Стерлянка, І.В. Товпашко. Е.О. Хейсерман, О.Е. Шаповалової, В.В. Шибецької, Л.М. Шипіциної, Ж.І. Шиф, Т.М. Федорової, С.Д. Яковлевої та ін. Особливості соціальної поведінки дітей з інтелектуальними порушеннями вивчали: Л.О. Антоненко, А.М. Висоцька, О.М. Вержиховська, О.В. Гаврилов, Н. П. Кравець, В. М. Синьов, І.В. Татьянчикова та ін. Вивчення впливу емоційної сфери школярів з інтелектуальними порушеннями на формування у них соціальної поведінки висвітлюється у дослідженнях І.Д. Беха, В.І. Боцар, Л.С. Виготського, М.О. Козменко, І.М. Плешканівської, В.М. Синьова та інших. Більшість вчених описує, що учні закладу спеціальної середньої освіти мають низький рівень розвитку соціальних емоцій, низьку нормативно-позитивну поведінку та недостатній досвід спілкування з дорослими та однолітками.

Проблема поведінки завжди привертала до себе увагу педагогів і психологів, оскільки інтелектуальна недостатність суттєво впливає на стан

емоційно-вольової сфери дитини, та веде до порушень соціальної поведінки. Загальновідомим є той факт, що соціальна поведінка найбільш інтенсивно обумовлюється емоціями. Існує певний зв'язок між девіантною поведінкою та емоційними станами особистості. Разом з тим, недостатньо вивченою є проблема взаємовпливу емоційного розвитку та соціальної поведінки учнів з порушеннями розумового розвитку. Це зумовило вибір **теми дослідження** – «Вплив емоційного розвитку на формування соціальної поведінки дітей з порушеннями інтелекту». Емоція є однією зі складових фундаменту для розвитку та становлення у дітей моральних норм, якостей, почуттів і поведінки в цілому, що підтверджує актуальність вибраної теми для дослідження.

Мета дослідження – вивчити вплив емоційного розвитку на формування соціальної поведінки дітей з порушеннями інтелекту.

Для досягнення мети дослідження виділено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми впливу особливостей емоційної сфери на соціальну поведінку дітей з порушеннями інтелекту.

2. Експериментально вивчити рівень розвитку соціальної поведінки в учнів з інтелектуальними порушеннями різних вікових груп та вплив емоційного розвитку дитини на формування у неї позитивних соціальних норм.

3. Запропонувати програму розвитку соціальної поведінки та соціальних емоцій в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження – емоційна та поведінкова сфера особистості учнів з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження – особливості впливу емоційного розвитку на формування соціальної поведінки учнів з порушеннями інтелекту

Мета і завдання дослідження обумовили вибір **методів дослідження**:

теоретичні: вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури щодо проблеми впливу

емоційного розвитку на формування соціальної поведінки учнів з порушеннями інтелекту;

емпіричні: спостереження, анкетування, бесіда;

статистичні: кількісний і якісний аналіз емпіричних даних та їх узагальнення.

Теоретична значущість дослідження: дослідження дає можливість порівняти розвиток соціальної поведінки у дітей з інтелектуальними порушеннями різного віку і визначити групи дітей з відповідним розвитком поведінкових навичок.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона дає підстави диференціювати підходи до формування соціальної поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями різного віку, враховуючи їх емоційний розвиток.

Апробація роботи. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2019 році (28-29 квітня 2020 року); у I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психічне здоров'я нації: актуальні проблеми та виклики суспільства» (10 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський).

За результатами дослідження видано 1 наукову статтю «Особливості емоційного розвитку дітей з порушеннями інтелекту» у «Збірнику наукових праць студентів і магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології» (2021 р.).

Експериментальною базою дослідження була Мукачівська спеціальна школа-інтернат I-II ступенів Закарпатської обласної ради.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел (86 найменувань), двох додатків. Основний обсяг роботи складає 92 сторінки.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного теоретико-емпіричного дослідження проблеми впливу емоційного розвитку на формування соціальної поведінки дітей з порушеннями інтелекту дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Емоції – особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаний з інстинктами, потребами й мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання і відображають значущість для життєдіяльності індивіда явищ та ситуацій, які діють на нього. Соціальні емоції – емоції, які забезпечують соціальну взаємодію дитини з дітьми і дорослими. Емоційний розвиток дитини проявляється в зростанні здатності дитини до саморегуляції емоційних станів, в накопиченні словесних і невербальних виразів емоцій, у зростанні емоційного словника, у збагаченні емоційного досвіду дитини, в появі нових емоцій.

Дітям з порушеннями інтелекту властиві такі особливості емоційного розвитку: відставання у розвитку емоційного реагування, невідповідність емоційних реакцій зовнішнім впливам за силою, інтенсивністю та змістом, обмеженість інтерпретації чуттєвого матеріалу, їх емоційні переживання більш примітивні, полюсні, диференційовані відтінки переживань існують у дуже малій кількості. Їм притаманна неадекватність почуттів, дратівливість, дисфорія, ейфорія, депресія, емоційна в'ялість, апатія, алекситимія.

2. Соціальна поведінка розкриває процес розвитку тих особистісних якостей і новоутворень, які, формуючись у процесі засвоєння правил поведінки, самі стимулюють їх подальше закріплення. Особливої актуальності набуває проблема формування соціальної поведінки у дітей з порушеннями інтелекту, процес соціалізації яких перебігає зі значними труднощами, що зумовлено їх обмеженими інтелектуальними можливостями. Учням з порушеннями розумового розвитку властиві: недостатня ініціативність, невміння керувати своїми діями та долати перешкоди, несамостійність, невміння протистояти спокусі або зовнішнім впливам, схильність до дромоманії, крадіжок, алкоголізму.

3. У дітей з порушеннями розумового розвитку спостерігаються порушення у розвитку емоційної та поведінкової сфер. Низький рівень їх емоційної саморегуляції призводить до соціальної дезадаптації. Інтелектуальна недостатність суттєво впливає на стан емоційно-вольової сфери дитини та веде до порушень соціальної поведінки, а недорозвиток емоційної сфери часто провокує виникнення асоціальної поведінки.

4. На основі результатів теоретичного вивчення проблеми впливу емоційного розвитку на формування соціальної поведінки дітей з порушеннями інтелекту було проведено експериментальне вивчення означеної проблеми. Завданнями дослідження були: експериментально вивчити особливості соціальної поведінки дітей з порушеннями інтелекту; дослідити рівень сформованості в учнів з інтелектуальними порушеннями соціальних емоцій; здійснити порівняльну характеристику рівня розвитку емоцій і поведінкових навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями різного віку. З цією метою використано такі методи: анкетування вчителів та вихователів; бесіда з учнями 3, 5 та 8 класів з порушеннями інтелекту; спостереження.

Загальні результати дослідження рівня розвитку соціальної поведінки показали, що високу асоціальність мають 23,5% досліджуваних учнів з порушеннями інтелекту, середню асоціальність 35,3% дітей, а низька асоціальність властива для 41,2% опитаних. Рівень асоціальної поведінки вищий в учнів 8 класу. Найчастіше серед учнів з порушеннями інтелекту зустрічається порушення правил поведінки, встановлених вихователем, що зумовлено недоліками розвитку емоційно-вольової та пізнавальної сфер учнів. Часто діти сміються над іншими, кривдять своїх товаришів, штовхають, дражнять. Вони переконані, що їх пустощі нікому не зашкодять. Разом з тим, закладені змалечку приязнь та позитивне ставлення до природи і тварин збереглися і у більш старшому віці. Значна частина дітей з порушеннями інтелекту не має нахилів до асоціальної поведінки, але майже четверта частина досліджуваних має високий рівень асоціальності.

5. За результатами порівняльного аналізу отриманих даних дослідження у третьому класі: 16,7% учнів з інтелектуальними порушеннями, маючи високу

асоціальну поведінку не володіють достатнім рівнем розвитку соціальних емоцій; 33,3% школярів мають асоціальну поведінку середнього рівня, у повній мірі володіють соціальними емоціями; 50% обстежених мають низьку асоціальну поведінку та володіють соціальними емоціями

За результатами порівняльного аналізу отриманих даних дослідження у п'ятому класі можна констатувати, що: 20% дітей, маючи високу асоціальну поведінку, не володіють соціальними емоціями; 40% учнів мають асоціальну поведінку середнього рівня і володіють соціальними емоціями, хоча інколи дають неправильну оцінку етичним дилемам; 40% п'ятикласників мають низьку асоціальну поведінку та у повній мірі володіють соціальними емоціями.

За результатами порівняльного аналізу отриманих даних дослідження у 8 класі: 33,3% учнів з порушеннями інтелекту мають високий рівень асоціальної поведінки, разом з тим, володіючи достатнім рівнем розвитку соціальних емоцій; 33,3% дітей, маючи середній ступінь асоціальної поведінки, володіють достатньо високим рівнем розвитку соціальних емоцій; 33,3% підлітків мають низьку асоціальну поведінку та володіють на достатньому рівні соціальними емоціями.

Існує пряма залежність між рівнем розвитку соціальної поведінки та соціальних емоцій у дітей з інтелектуальними порушеннями. Особливо це помітно серед молодших школярів, які ще тільки засвоюють основні норми соціальної поведінки та формують відповідні до них емоційні прояви. З віком у дітей з порушеннями інтелекту зменшується взаємозалежність між рівнем розвитку соціальної поведінки та соціальних емоцій. Асоціальну поведінку можуть виявляти підлітки, які розуміють основні нормативні основи та володіють соціальними емоціями. Через складний психоемоційний перебіг підліткового віку, статевого дозрівання, наявні у них порушення емоційно-вольової сфери, недостатній самоконтроль та несприятливу ситуацію в сім'ї, діти з порушеннями інтелекту старшого віку можуть виявляти асоціальність.

6. Для подолання розвитку соціальної поведінки та емоцій складено відповідну програму, метою якої є оптимізувати розвиток емоційно-вольової

та поведінкової сфер дітей з порушеннями інтелекту, подолання емоційних та поведінкових проблем дитини, розвивати вміння адекватно виражати емоції у поведінці.

Методами розвитку соціальних емоцій дітей з порушеннями інтелекту є: різноманітні вправи, ігри для формування умінь висловлювати власні емоції, виразності міміки, рухів, мовлення. Ефективними засобами розвитку емоційної сфери учнів з порушеннями інтелекту є екскурсії в музеї, театри, кінотеатри, на природу, застосування творів літературного, образотворчого та музичного мистецтва.

Методами формування соціальної поведінки учнів з інтелектуальними порушеннями є: методи формування свідомості (тематична бесіда, лекція, диспут, приклад); методи організації діяльності, спілкування, досвіду суспільної поведінки (суспільна думка, педагогічна вимога, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); методи стимулювання і мотивації діяльності (змагання, заохочення, покарання); методи контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності та поведінки (педагогічне спостереження, бесіди, опитування). Використовуються також методи навчання (словесні, наочні, практичні) та психологічні методи (тренінги, казкотерапія, ігротерапія, лялькотерапія, музикотерапія, психогімнастика та ін.). Важливим є аналіз ситуацій з поступовим обговоренням позитивної та негативної поведінки героїв; інсценізація різних сюжетів з етичними дилемами на позакласних виховних заходах з наступним їх обговоренням; участь дітей з порушеннями інтелекту в іграх за правилами та ін.

Для оптимальної організації програми розвитку соціальної поведінки та емоцій дітей з порушеннями інтелекту важлива командна робота усіх фахівців закладу спеціальної середньої освіти та батьків. Перспективами подальших досліджень є обґрунтування механізмів та педагогічних умов формування соціальної поведінки та соціальних емоцій дітей з порушеннями інтелекту та проблема профілактики у них проявів асоціальної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Л. О. Девіантна поведінка розумово відсталого дитини: психологічний зміст і методи корекції. Збірник магістерських робіт. *Студентський альманах*. №3. 2013. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/1.pdf
2. Аршава І.Ф. Соціально-психологічна реабілітація дітей з психофізичними порушеннями засобами арт-терапії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 30. С. 211-218.
3. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. Москва : Просвещение, 1976. 174 с.
4. Башук С.Г. Соціальна поведінка і вплив цінностей на неї. *Науковий вісник гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. №8. С. 4-7.
5. Белкин Л.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы: учеб. пособие для студентов педагогических институтов по специальности «Дефектология». Москва : Просвещение, 1977. 123 с.
6. Бех І.Д. Від волі до особистості. Київ : Україна-Віта, 1995. 320 с.
7. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 192 с.
8. Борзикова Л. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / под ред. В. Ядова. Ленинград : Наука, 1979. 264 с.
9. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонение. Москва : Педагогіка, 1990. 14 с.
10. Ватажина А.А., Малинкин Н.С. Методическое пособие по воспитанию и обучению детей с глубокой умственной отсталостью в возрасте от 4-х до 10-ти лет. Москва : ЦИЗТИН, 1971. 79 с.
11. Венар Чарльз Психопатология развития детского и подросткового возраста / Ч. Венар, П. Керинг. Санкт-Петербург : ПраймЕВРОЗНАК, 2004. 384 с.

12. Вержиховська О.М. Особливості вивчення рівня сформованості моральних якостей у молодших розумово відсталих школярів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. 7. 2016. URL : <http://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/verzhihovska-om-osoblivosti-vivchennja-rivnja-sformovanosti-moralnih-jakostej-u-molodshih-rozumovo-vidstalih-shkoljariv.html>
13. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі: монографія. / О.М. Вержиховська. Кам'янець-Подільський: видавець Зволейко Д. Г. 2009. 228 с.
14. Висоцька А. М. Основні напрями діяльності вихователя спеціального навчального закладу для розумово відсталих дітей. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2010. № 7. С. 246-254.
15. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии. Москва : Просвещение, 1995. 527с.
16. Выготский Л.С. Проблема умственной отсталости. Собр.соч. Москва : Просвещение, 1984. Т. 5. 386 с.
17. Воронкова В. В. Эмоционально-волевые процессы умственно отсталых детей: учебник. Москва : Гардарика, 2005. 432 с.
18. Воспитательная работа во вспомогательной школе / Под ред. В.Ф.Мачихиной. Москва : Просвещение, 1980. 125 с.
19. Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе / Под ред. В.В.Воронковой. Москва : Школа-пресса, 1994. 416 с.
20. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
21. Гаврилов О. В. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки глибоко розумово відсталих дітей: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1998. 18 с.

22. Гордиенко Е.А. Предупреждение правонарушений подростков-олигофренов. *Дефектология*. 1984. № 3. С. 34-38.
23. Гошовська Д.Т. Спеціальна психологія та методика педагогічно-корекційного тренінгу: навчально-методичний посібник. Луцьк, 2011. 265 с.
24. Гуменникова Т.Р. Першооснови моральної культури. *Початкова школа*. 1995. № 4. С. 45-52.
25. Дементьева Н.Ф., Николенко Г.Б., Исаева Т.Н., Яремина А.А. Обучение детей дошкольного возраста с выраженной умственной отсталостью. *Дефектология*. 1994. № 6. С. 64-67.
26. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. Москва : Просвещение, 1978. 122 с.
27. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе. Москва : Просвещение, 1981. 256 с.
28. Эльконин Д.Б. Детская психология. Москва : Учпедгиз, 1960. 290 с.
29. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / В.В. Лебединский, О.С. Никольская, Е.Р. Баенская, М.М. Либлинг. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1990. 197 с.
30. Єременко І.Г. Олігофренопедагогіка. Київ : Вища школа, 1985. 205 с.
31. Загальна психологія / за ред. С. Д. Максименка. Підручник. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с.
32. Загальна психологія / за ред. О.В. Скрипченко, Л.В. Долинської, З.В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2009. 464 с.
33. Закрепина, А. В. Трудный ребенок. Москва : Дрофа, 2007. 144 с.
34. Зозуля О. Емоційно-особистісні особливості розумово відсталих молодших школярів. URL : <http://www.srw.kspu.edu/?p=1075>
35. Калуга А. В. Особливості соціального розвитку дитини з особливостями інтелектуального розвитку. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної

науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 98-101.

36. Капитоненко Н.В. Эмоциональная регуляция поведения: области изучения, компоненты и функции. *Психологическая наука и образование*. 2007. №5. С. 267-274.

37. Кириленко Т.С. Виховання почуттів. Київ : Політвидав. України, 1989. 93 с.

38. Кобильченко В. Спеціальна психологія: підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с.

39. Коваленко В. Є. До проблеми діагностування емоційної регуляції розумово відсталих молодших школярів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. 2016. Вип. 7(2). С. 131-140.

40. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. Підручник. Київ : Вища школа, 1995. 304 с.

41. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 380 с.

42. Кравець Н. П. Виховання в учнів із порушеннями інтелекту культури людських взаємин на уроках читання. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Збірник наукових праць. Київ : Університет «Україна», 2008. №5 (7). С. 246-255.

43. Кузьмицкая М.И. Подготовка к практической жизни олигофренов в степени имбецильности (бытовая и социальная адаптация). *Дефектология*. 1971. № 5. С. 84-92.

44. Леонтьев А.Н. Потребности и мотивы младших школьников. Москва : Просвещение, 1979. 286 с.

45. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 1974. 354 с.

46. Лякішева А. В. Соціальна поведінка: сутність, типологічні та видові ознаки. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Серія : Психолого-педагогічні науки. 2012. № 2. С. 23-26.

47. Матвєєва М.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку: навч.-метод. посіб. / М.П. Матвєєва, С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 164 с.

48. Мачихина В.Ф. Внеклассная воспитательная работа во вспомогательной школе-интернате. Москва : Просвещение, 1983. 260 с.

49. Мельник Н. Емоційний розвиток особистості як основа формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2018. № 4 (63). С. 69-74.

50. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2015. 312 с.

51. Миронова С.П. Основи корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник / за ред. С.П. Миронової, О.В. Гаврилова, М.П. Матвєєвої. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2010. 264 с.

52. Николаев С.Ф. Обучение планированию учеников вспомогательной школы: методические рекомендации. Одеса : Черноморец, 1973. 198 с.

53. Обучение и воспитание детей во вспомогательной школе / под ред. В.В.Воронковой. Москва : Школа-пресса, 1994. 416 с.

54. Основы дефектологии / под ред. А.В. Лапшина, Б.П. Пузанова. Москва : Просвещение, 1990. 144 с.

55. Основы дефектологии / В.М. Синьов, Г.М. Коберник. Київ : Вища школа, 1994. 143 с.

56. Особенности умственного развития учащихся вспомогательной школы / Под ред. Ж.И.Шиф. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1961. 184 с.

57. Петрова В. Г. Психология умственно отсталых школьников. Москва : РО, 1996. 48 с.
58. Пиаже Ж. Психология интеллекта. Москва : Международная педагогическая академия, 1994. 680 с.
59. Пороцкая Т.И. Работа воспитателя вспомогательной школы. Москва : Просвещение, 1984. 256 с.
39. Проблемы высшей нервной деятельности нормального и аномального ребенка / под ред. А.Р.Лурия. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1956. Т. 1. 420 с.
60. Психология младшего школьника / под ред. Е.И.Игнатьева. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1960. 336 с.
61. Романов А.А. Коррекция расстройств поведения и эмоций у детей: альбом игровых коррекционных задач. Москва : «Плейт», 2001. 112 с.
62. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва : Изд-во Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «Модэк», 2006. С. 100-107.
63. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. Москва : Просвещение, 1986. 192 с.
64. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини : підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвєєє, О.П. Хохліна. Київ : Знання, 2008. 359 с.
65. Синев В.Н. Особенности воспитания социально-нормативного поведения учащихся вспомогательной школы. *Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе* / под ред. В.В. Воронковой. Москва : Школа-Пресс, 1994. С. 278-297.
66. Синьов В.М. Особливості виховання соціально-нормативної поведінки учнів допоміжних шкіл : методичний посібник. Київ : РУМК, 1987. 98 с.
67. Славина Л.С. Роль мотивов и способы поведения при выполнении школьником общественных поручений. *Вопросы психологии личности*. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1961. 414 с.

68. Спеціальна психологія : навч. посіб. / Н. Г. Пахомова, М. М. Кононова; Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2015. 359 с.
69. Спеціальна психологія. Тексти / за ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, Інформаційно-видавничий відділ. Ч.І., 1999. 158 с.
70. Спеціальна психологія. Тексти / за ред. М.П.Матвєєвої, С.П.Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, Інформаційно-видавничий відділ. Ч.ІІ., 2001. 140 с.
71. Спеціальна психологія. У питаннях і відповідях: навчальний посібник / укл. О. В. Чепка. Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. 104 с.
72. Специальная психология : учебное пособие / под. ред. Л.М. Шипицыной. Санкт-Петербург : Речь, 2013. 252 с.
73. Спирина Т.П. Социальное поведение личности как философская проблема : дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Спирина Татьяна Павловна. Волгоград, 2001. 128 с.
74. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський: КПДПУ, 2002. 245 с.
75. Стерлянюк Д. С. Алекситимія як феномен емоційної сфери дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : зб. наукових праць за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених 20 березня 2019 року : вип. 7 у 2-х томах. Т. 1. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 158-161.
76. Тарабасова Л.Г. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Дніпропетровськ, 2016. Комунальний вищий заклад «Дніпропетровський обласний педагогічний інститут післядипломної педагогічної освіти». 30 с.
77. Татьянчикова І.В. Соціалізація дітей з інтелектуальними вадами як педагогічна проблема. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні*

науки). Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. III. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. С. 227- 236.

78. Татяничикова І. В. Шляхи забезпечення соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку в спеціальному навчальному закладі *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. 2016. Вип. 7(2). С. 364-372.

79. Терещук А. Д. Психологічна допомога дітям з порушеннями емоційної сфери. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2012. Т. 24, ч. 5. С. 217-229.

80. Товпашко І.В. Теоретичні основи розвитку емоційної сфери у молодших школярів з порушеннями інтелекту. URL: <https://vseosvita.ua/library/teoreticni-osnovi-rozvitku-emocijnoi-sferi-u-molodsikh-skolariv-z-porusennami-intelektu-360127.html>

81. Тухтарова І.В., Биктимиров Т.З. Соматопсихологія. Хрестоматія. Ульяновск: Ульяновський державний університет, 2006. 716 с.

82. Хейсерман З. Потенціальні можливості розвитку нормального і аномального ребенка: Оцінка інтелектуального, сенсорного і емоціонального розвитку. Москва : Просвещение, 1964. 390 с.

83. Шаповалова О. Е. Емоціональне розвиток умовно відсталих школярів: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.10 / Ольга Євгенівна Шаповалова. Нижній Новгород, 2006. 320 с.

84. Шибецька В. В. Формування та корекція емоційної сфери розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку. *Молодий вчений*. 2015. № 5(4). С. 15-18.

85. Яковлева С.Д., Федорова Т.М. Стан сформованості емоційної сфери в дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. 12. 2019. URL:

<http://aqce.com.ua/vipusk-n12-2019/current-state-of-emotional-and-volitional-sphere-in-primary-school-children.html>

86. Яковлева С.Д. Вплив емоційно-мотиваційної сфери на навчальну діяльність дітей з порушенням інтелектом. *Науковий часопис. Спеціальна психологія*. 2019. Вип. 38. С. 214-224.